

Katedra pomocných věd historických a archivnictví

HISTORICKÉ PRAMENY 1

studijní opora pro kombinovanou formu bakalářského studia
studijního programu Archivnictví–historie, specializace Archivnictví

Mgr. Lenka Horáková, Ph.D.

Hradec Králové

2017

Anotace předmětu Historické prameny 1:

V rámci předmětu Historické prameny 1 budou studenti seznámeni s různými prameny narativní i diplomatické povahy a jejich základní typologií, naučí se tyto písemnosti identifikovat, časově zařadit a zejména přečíst. Důraz bude kladen na písemnosti z období pozdního středověku a raného novověku, texty jazykově české, německé i latinské.

V úvodní části kurzu budou studenti seznámeni stručně s chronologickým vývojem písma v rámci latinského kulturního okruhu a se základní typologií pramenů. V dalších hodinách budou pracovat s konkrétními historickými prameny, budou se věnovat jejich četbě, porozumění a správnému zařazení.

Zápočet bude udělen na základě identifikace a četby vybrané písemnosti.

Literatura:

EBELOVÁ, Ivana: Klíč k novověké paleografii: Schlüssel zur Paläographie der Neuzeit, Praha 2016.

FRIEDRICH, Gustav: Učebná kniha paleografie latinské, Praha 1897.

KAISER, Vladimír: Klasifikace tiskového písma z hlediska pomocných věd historických, in: Sborník archivních prací 22, 1982, s. 446 – 479.

KANÁK, Bohdan: Paleografické texty I. – II., Olomouc 1994, 1999, 2002.

KAŠPAR, Jaroslav: Úvod do novověké latinské paleografie se zvláštním zřetelem k českým zemím, Praha 1987.

KAŠPAR, Jaroslav: Soubor statí o novověkém písmu, Praha 1993.

KAŠPAR, Jaroslav: Uvedení humanistického písma do češtiny, in: Archivní časopis 24, 1974, s. 25 – 35.

KAŠPAR, Jaroslav – HLEDÍKOVÁ, Zdeňka – EBELOVÁ, Ivana: Paleografická čítanka 1. – 2., Praha 2000.

MUZIKA, František: Krásné písmo ve vývoji latinky I – II, Praha 2005.

PÁTKOVÁ, Hana: Album pozdně středověkého písma, Dolní Břežany 2002 – 2013.

PÁTKOVÁ, Hana: Cvičení z pozdně středověké paleografie, Dolní Břežany 2001.

PRAŽÁK, Jiří: Latinské písmo v českých zemích od 11. do 16. století, in: Archivní časopis 20 – 27, 1970 – 1977.

PRAŽÁK, Jiří: Názvosloví knižních písem v českých zemích, in: Studie o rukopisech 4, 1965, s. 1 – 27, 1966, s. 1 – 30.

PRAŽÁK, Jiří: Původ české bastardy, in: Studie o rukopisech 20, 1981, s. 93 – 118.

PRAŽÁK, Jiří: Počátky knižní kursivy v Čechách, in: Studie o rukopisech 18, 1979, s. 115 – 143.

PRAŽÁK, Jiří: Z počátku humanistického písma v Čechách, in: Humanistická konference 1966, Praha 1966, s. 173 – 177.

SPUNAR, Pavel: Genese české bastardy a její vztah k českým prvotiskům, Listy filologické 78, 1955, s. 34 – 51 + VI tab.

ŠEBÁNEK, Jindřich: Pomocné vědy historické I. Paleografie, Praha 1966.

VOJTÍŠEK, Václav: Vývoj městských knih v Československé republice ve světlotiskových ukázkách, Praha 1928 – 1931.

Periodizace písma – historický přehled

1. Antické období

Období: 7. století př. n. l. – 5./6. století n. l.

Typy písma: scriptura monumentalis (quadrata), skriptura actularia, capitalis rustica, capitalis quadrata, starší římská kurzíva, mladší římská kurzíva, semicursiva, římská unciála, římská polounciála.

2. Národní písma

Období: 5./6. století našeho letopočtu – konec 8. století

Typy písma: *ostrovni* – insulára

kontinentální – písmo merovejské, vizigótské, montecassinsko-benevetské, langobardské, kuriála (papežská)

3. Karolínská minuskula

Období: konec 8. století – 11. století

Typy písma: knižní a listinná forma karolínské minuskuly

4. Gotická písma

Období: 11. století – 15. století

Typy písma: romanogotika, gotická minuskula, rotunda, gotické knižní písmo – textura, gotická polokurzíva, gotická kurzíva.

5. Humanistická písma

Období: od 15. století

6. Bastarda

Období: 15. – 16. století

7. Novogotická písma

Období: 16. – 20. století

Typy písma: *česká novogotická písma* – kreslené písmo, polokurzíva, kurzíva
německá novogotická písma - kreslené písmo, polokurzíva, kurzíva

Úkoly:

1. Podívejte se na ukázky konkrétních výše uvedených typů písem a zamyslete se nad rozdílem mezi písmy, která mají ryze majuskulní charakter a písmy, která se vyznačují používáním minuskulní abecedy.
2. Od kterého období je mezi písemnými prameny častěji zastoupena čeština?

Základní typologie pramenů

1. Prameny narativní povahy

Rukopisy neúřední povahy – např. obsahu církevního, právního, poezie, deníky ...

2. Prameny diplomatické povahy

Písemnosti úřední povahy, které se dělí:

- a) samostatné písemnosti
- b) knihy

Úkoly:

1. Z ukázek z Paleografické čítanky se snažte najít konkrétní příklady pramenů narativní a diplomatické povahy.
2. Je pro vás přehlednější a lépe čitelné písmo užívané pro psaní textů narativní nebo diplomatické povahy?
3. S termínem *knižní písmo*, které se zpravidla používalo pro texty narativní povahy, se v období novověku nesetkáváme. Proč?

Jak postupovat při samostatné četbě

BASTARDA

Období:

15. – 16. století

Znaky písma:

- jednobříškové *a*
- *b, d, h, k, l* – často mají trojúhelníkové smyčky (dříky s horní dotažnicovou linkou), které mají ozdobný charakter
- dlouhé dříky u písmen *s, f* – sahají mírně pod základní linku
- *p, v, P, R, V* – mají tzv. „sloní choboty“ (tenkou vlnitou čarou provedené ozdůbky)
- majuskuly často odvozovány z unciály
- jednotlivá slova nejsou psána jedním tahem, nýbrž jsou skládána z jednotlivých písmen
- větší rozměry než kurzíva

Podívejte se na vzorovou ukázkou abecedy písma bastarda a na ukázky.

Další ukázky najdete:

KAŠPAR, Jaroslav – HLEDÍKOVÁ, Zdeňka – EBELOVÁ, Ivana: Paleografická čítanka
1. – 2., Praha 2000.

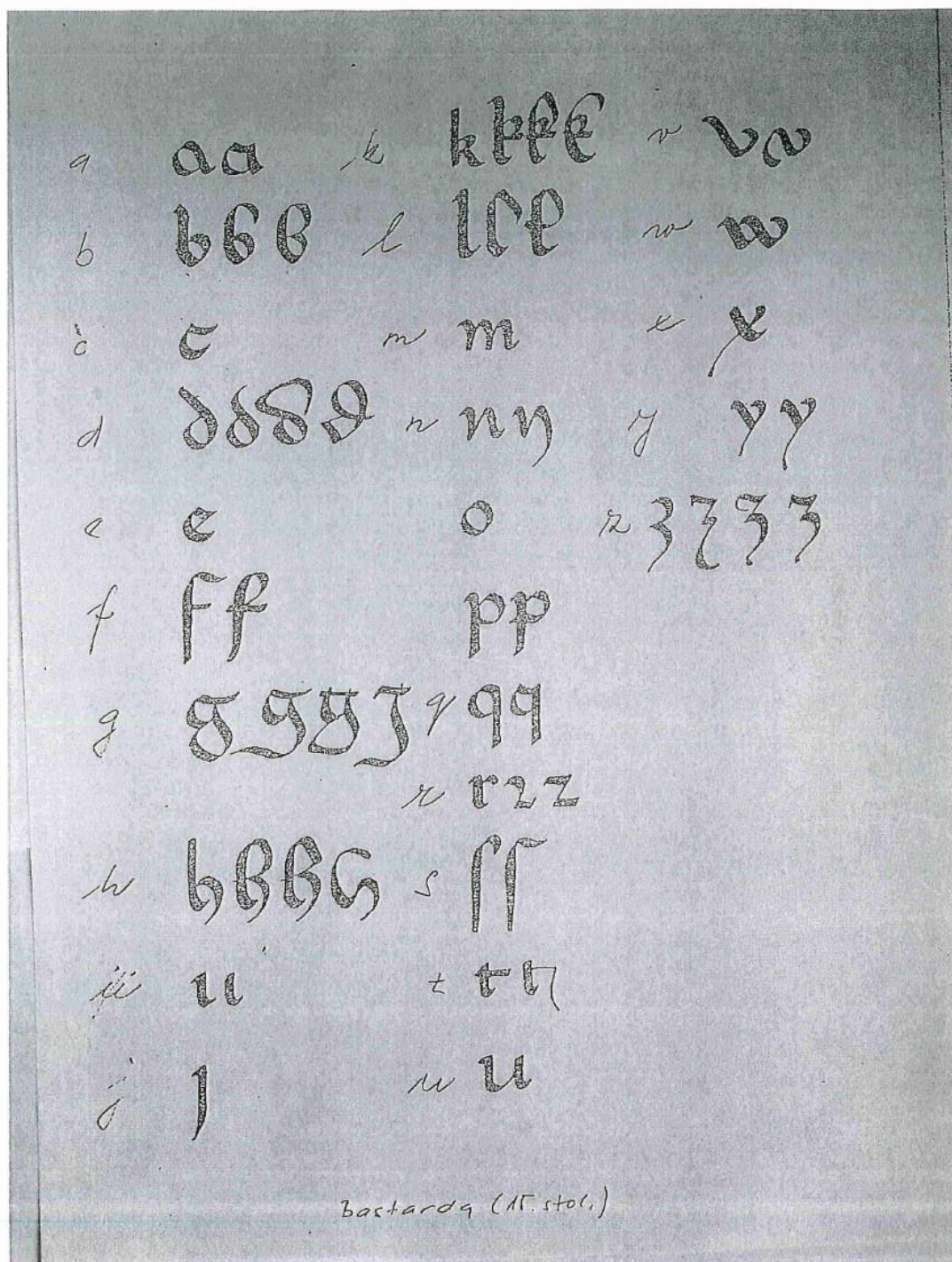
PÁTKOVÁ, Hana: Album pozdně středověkého písma, Dolní Břežany 2002 – 2013.

PÁTKOVÁ, Hana: Cvičení z pozdně středověké paleografie, Dolní Břežany 2001.

Úkoly:

1. Má písmo bastarda kurzívní charakter?
2. Najděte kaligrafické prvky tohoto písma.
3. Zaměřte se na rozdíly mezi majuskulní a minuskulní abecedou.

Bastarda – abeceda 15.
století

a b c d e f g h
i j k l m n o
p q r s t u v
w x y z
a b c d e f g h
i j k l m n o
p q r s t u v
w x y z

[illegible][illegible]

Přepis

Staly se smluwy Swatebnije k S[wate]v manželstwij mezy Jane[m]
knapem Synem nebožtíka Jana raka s gednee A marketu
Dczeru Doroty kunaczky a to takowe. Tak že g[es]t ona panij
Dorota kunaczka gmenowala po markteti dcerzi swe
gmenem wiena xv ss g[rossuow] p[ra]z[sky]ch a wyprawu slussnu
A tich gest gemu Janowi vkazala na domu kterychz gest
prodala Janowi kulhankowi beczwarzi kterychz gest
gij marketie otecz gegij kssaftem otkazal. Proti tomu
on Jan obwienil gest gije xxxviiij ss g[rossuow] p[ra]z[sky]ch do dne

[illegible]

Přepis

Když jest byla roznicze a nesnaz mezy Jane[m] synem nebožtíka Martina od Sowy s strany gedne a mezy Alzbietu maczechu tehoz Jana s strany druhé o statek po nadepsane[m] Martinowi od Sowy zuostaly na kterýžto statek wessker swrchupsaný Jan tahl se kssafftem otczem gehu zrzizeny[m]

judiciali omnia sunt significata
 et in eo quod dicitur in septimo

Im Innern der Tabakdu für das meiste meiste in der Gegend
 in der meiste meiste in der meiste meiste in der meiste meiste
 in der meiste meiste in der meiste meiste in der meiste meiste
 in der meiste meiste in der meiste meiste in der meiste meiste
 in der meiste meiste in der meiste meiste in der meiste meiste

Handelowa Enclowa pomeja Inom Spelunna Jana pelnye
mavelon pzedmiesi pro dluh paray na pzed pny Poudogeti

Maglan byje divot hrvoj vedle dvoru mrtvy vrabeklowe
 a sgarannave dvoru v porych mecty polomny hem pradem
 jako sam dyel kantojowa alyba alyba prarow du dymny
 kypakel alyba rby dotyze noma do toho dvoru alyba
 dvoru vedena lita neb on maglan to slye y budow y m
 royment slabye genu sprawi rol a des vedle yama
 alyba togo

Barthol. Amhaleu dnuor konoy medle dnuor marts i radeb Colbe
u. Als pramome dnuor w fupch megal jalogeny nem prawem radeb
jann dnel bedewfletch wad da tolu dnuor radebme pramome Gupfletch
prabem dnuor dnuor jayul yett Shajye pramome ol a den
medle prama i radeb fagota

Wanra Polga Wmieda Statel Suomy qardy pro dluh fruoy
naryed yany Paul druzh
Wlata yomb Wmieda Suom epelarku Jana pelaze zmelic
pyednie sic pro dluh fruoy naryed yany Paul tyela

Přepis

Iudiciu[m] Com[m]u[n]e ff[era vi an[te] Pu[r]ificac[i]o[nis]

An[n]o d[omi]ni M^o qu[in]ge[n]tesimo septimo [29.1.1507]

Ian Ssmutinecz Zahradu swu pod Mielczy wedle Zahrady Rzehowy
w swych mezech polozenu tiem prawem yakoz sam drzel
waczlawowi

Maczinske[m]^v z Czrncicz prawem diedicznym zapsal gest Slibuge
zprawiti rok a den wedle prawa Miasta tohoto

Mandelena Karlowa Zpowieda Duom s pekarnu Iana pekarze
na welikem przedmiestii pro dluh swuog naprzed psany Saud trzeti

NOVOVĚKÁ PÍSMO

Dva základní paralelně používané styly:

- humanistický
- novogotický

Základní pravidlo, které se v českých zemích ustálilo od počátku 16. století:

Humanistická písma – použití pro jazykově latinské texty.

Novogotická písma – použití pro jazykově české nebo německé texty.

Novogotická písma:

České novogotické písmo

- kreslené české novogotické písmo
- česká novogotická polokurzíva
- česká novogotická kurzíva

Německé novogotické písmo

- kreslené německé novogotické písmo
- německá novogotická polokurzíva (Kanzleischrift)
- německá novogotická kurzíva – kurent (Kurrentschrift)

Více se dočtete a ukázky naleznete:

EBELOVÁ, Ivana: Klíč k novověké paleografii: Schlüssel zur Paläographie der Neuzeit, Praha 2016.

KAŠPAR, Jaroslav: Úvod do novověké latinské paleografie se zvláštním zřetelem k českým zemím, Praha 1987.

KAŠPAR, Jaroslav – HLEDÍKOVÁ, Zdeňka – EBELOVÁ, Ivana: Paleografická čítanka 1. – 2., Praha 2000.

HUMANISTICKÉ PÍSMO

Stručná charakteristika:

Vzniká v Itálii na konci 14. století, v tuto dobu je omezeno na úzký okruh humanistických intelektuálů. Písmo se šíří v latinských textech. Od 15. století se dostává za hranice Itálie, u nás se první prvky objevují na konci 1. poloviny 15. století (zpočátku se jedná pouze o jednotlivá písmena v bastardě či gotickém písmu, až po r. 1490 se humanistickým písmem píše souvislé texty).

Do poloviny 19. století jsou psány tímto písmem pouze latinsky psané texty, od poloviny 19. století proniká i do jazykově českých textů.

Další ukázky a tabulky s písmem najdete:

KAŠPAR, Jaroslav – HLEDÍKOVÁ, Zdeňka – EBELOVÁ, Ivana: Paleografická čítanka
1. – 2., Praha 2000.

MUZIKA, František: Krásné písmo ve vývoji latinky I – II, Praha 2005.

Úkoly:

1. Zamyslete se, pro písemnosti jaké provenience bylo typické použití humanistického písma.
2. Pozorně si prohlédněte ukázky humanistického písma, viz níže. Jedná se o písmo kreslené, polokurzívní nebo kurzívní?

Reverendissimi, Illustrissimi, Clarissimi,
Simplicissimi!

Domini Domini Patroni Gratissimi!

In profundissima submissione perhibeo Illustissimi Domini
fratres Electores Palatinus petitorum et Reverendissimi
fratres et Episcopale Dicasterium pro subsequo die Dominico
quo velut annus preterlapsus in hac Palatinorum Capella
Exaltationem Sancte Spiritus cum processu publico et Pa-
rochiali Ecclesiarum et duabus Realibus Cappis celebrare
gratissime concessum fuerat et hoc anno hanc altissimam
gratiam concideret, et prorogare dignaretur.

Pro qua itaque gratia cum humilissime supplico
eamque benigni confirmatione impleri me gratius sum.
Illustissimi Reverendissimi cunctis amicis.

Reverendissimorum, Illustrissimorum, Clarissimorum,
Simplicissimorum
Domini Domini Patronorum Gratissimorum

Joachim Lohr
Johann Georg (Katholik)

Přepis

Reverendissimi per illustres, Clarissimi

Eximii, ac Amplissimi!

Domini Domini Patroni Gratosissimi!

In profundissima Submissione perhibeo Illustrissimi Domini

Comitis Schaffgotsch Sadowiensis petitionem ut Reverendissimam

Archi et Episcopale Dicasterium pro Subsequo die Dominico

qvo velut anno praeterlapso in Sua Sadowiensi Capella

Reverendissimi Illustrissimi Illustrissimi Amalij
sive Praepositi ac Venerabiles Domini Episcopi Volunij
Reverendissimum Officium.

Reverendissimi Domini Domini. Pro possibili,
quo citius fieri poterat, sed mandatum Reverendissimi
Patris Officii piam de devotione, qua Divus Joannes
Nepomucenus Martyr quondam Metropolitani Ecclesie
Pragenfis ad sanctum Petrum Canonice exhibetur, indagati,
enem fecit, et de imaginibus tam sculptis quam pictis di-
ligenter inquisivi, fide digni viri memorant, in Parochia
Pragensi devotionem erga Divum Joannem Nepomuce-
num Martyrem à memoria eorum flores et floruisse,
confirmat hoc in dies auctus poenitentium numerus, con-
sistere Sacerdotes, 16 Maji, quod die Martyris affectu
S. Joannes Nepomucenus, cantatum sacrum habere, quod pas-
sim observatur, et die illo major numerus pro honore ejus,
poenitentium comparere, devotius committitur. In Parochia
alij Ecclesia Pragensi S. V. Maria in Calce, sumptibus
picta imagines tres caput nube et circulo, securus Sanctitatis
obductum, reperiunt, non constat quo anno picta, talis coeque
antiquitas ex opere agnoscitur. Statua lignea in tabernaculo
Majoris Altaris, ab annis 12 circiter stat sumptibus Romae
Reverendi Patris Caroli Zahradecky, Episcopi Pragensis Ant.
Episcopi mei, regione Chadeva ad Cornu Epistole instar
Altaris sumptibus Joannis, Richart Civis Pragensis Prae-
xoris ipsa Domus Ecclesiam in honorem S. J.

Přepis

Reverendissimj Illustrissimj Perillustres Amplis-
Simj, Praenobiles ac Venerabiles Dominj D[omi]nj totumq[ue]
Reverendissimum Officium.

Reverendissimj Dominj Dominj. Pro possibilj,
qvo citius fieri poterat, ad mandatum Reverendissimj
Titu[li] Officij pium de devotione, qvae Divo Joannj
Nepomuceno Martyri qvondum Metropolitanis Ecclesiae

ČESKÉ NOVOGOTICKÉ PÍSMO

Stručná charakteristika:

České novogotické písmo se používalo na našem území pro jazykově české texty v období přibližně od 16. století do r. 1775. Označení *české* však v tomto případě nepoukazuje na jazyk písemnosti, nýbrž na jejich tvar. Písmo je typické okrouhlými tvary jednotlivých liter, a to zejména *a, c, d, e, g, u*. Dalším jeho znakem jsou spřežky a diakritická znaménka. Písmo má horizontální charakter není zde ještě důsledně dodržováno spojování písmen ve slově. V rámci českého novogotického písma rozlišujeme písmo *kreslené, polokurzívní a kurzívní*.

Kreslené písmo – užívalo se zpravidla jen v nadpisech, případně při zdůraznění některých slov. Pro psaní celých textů se používalo výjimečně v liturgických knihách.

Polokurzívní písmo – užívalo se ke zvýraznění části textu, pouze na počátku 16. století se jím psávaly i celé texty.

Kurzívní písmo – vyvinulo se v 16. století z polokurzívy v důsledku snahy o rychlejší plynulejší a snazší psaní. V průběhu vývoje se postupně osa psaní naklání doprava.

Vedle české novogotické kurzívy proniká postupně do textů na našem území *německé novogotické písmo*. České novogotické písmo je od počátku 17. století ovlivňováno německým, přebírá od něj stále více znaků, až s ním na konci 18. století definitivně splývá.

Další ukázky a tabulky s písmem najdete:

EBELOVÁ, Ivana: Klíč k novověké paleografii: Schlüssel zur Paläographie der Neuzeit, Praha 2016.

KAŠPAR, Jaroslav: Úvod do novověké latinské paleografie se zvláštním zřetelem k českým zemím, Praha 1987.

KAŠPAR, Jaroslav – HLEDÍKOVÁ, Zdeňka – EBELOVÁ, Ivana: Paleografická čítanka 1. – 2., Praha 2000.

Úkoly:

1. Pozorně si prohlédněte ukázky a zamyslete se nad tím, zda je písmo kreslené, polokurzívní nebo kurzívní.
2. Zkuste v ukázkách najít slova, která jsou psána humanistickým písmem.
3. Srovnajte navzájem duktus písma ukázek ze 17. století s ukázkou z 18. století.

1651 – 1700

a a u u u a

b b b b

c c c c c

d d d d d

e e e e e e e

f f f

g g g g

h h h h h

ch ch ch

i/j i i i i j j j

k k k k k k

l l l l

m m m m m m m m m

1651 – 1700

a a n n n n a

b b b b b

c c c c c

d d d d d

e e e e e e e

f f f

g g g g g

h h h h h

ch c c c

i/j i i i i j j j

k k k k k k k

l l l l l

m m m m m m m m m

1651 – 1700

n n n n n n n n

o o o o o o

p p p p p

q q

r r r r r

s s s s s

t t t t t t t t

u u u u u

v v

w w w w w

x x

y y y y y y y

z z z z z z z

[illegible]

Přepis

Jan Karas s ~~Annau~~ Man-

žielkau swau.

Letha Panie [et cetera] 1601 W Stržedu den Pamatny S[wateh]o

Petra w Okowach, w Pržitomnosti Slowutnych Panuw P[ana]

Waczlawu Pražiaka giank ffafauka z hořkowcze Pry-

matora Miasta, P[ana] Jana Kamenika z Pocžiernicz, P[ana] Mi-

stra Bartolomiege Hawlika Srnowcze z Warwažiowa

pržedního Písarže Raddniho, Yakuba Ziežuli, Mistra Wa-

letnina Kochana z Prachowe wsse Miesstianuw No-

weho MiastaPražskeho, Panuw Pržatel od nižie psanych

[illegible]

Přepis

Službu swu wzkazugi Wass[im] [Mil]o[st]em Slowuttné a Mnoho Wzácztné
Pocztiwosti Pánj mnie laskawie Prizizniwj, Wass[im] [Mil]o[st]em zdrawj
y giné wsseczkno prospießsné dobré winssugj a ziadám.

Wieczy Sniemownj gak wahawie Ano y twrdie gsau, a zmista
Promowirowany byti nechtiegj, toho S obtijžnostj Staw Pansky a
Rytirzsky strzetjm stawem, S welikymj odpornostmj poczytiugj,
Gakož pak giné a giné otázky, gedny zdruhych rostau, a se

[illegible]

Přepis

Do Hradisstie.

Gmenem a na mistie [et ceteera]. Miewsse tu od Prawa
Miesta Hradisstie, Martina Hrachoweczkyho,
a Jana Ržehy ex capite Suspectae robbariae
erga juratas reversales ad relegationem
nasledownie ale in p[unct]o perjurij k mecži od-
sauzených, nyní při temž Prawie wiezenim
zgisstiených, Spolu s dobrowolnym gich,
y Přisežnym Swiedkuw wyznanim se tegk[agici]